ב, א

התחלת הש"ס במסכת ברכות

כתב השלטי הגבורים[1]: כתיב[2] ראשית חכמה יראת ה', על כן היה סדר רבותינו הקדושים להתחיל סדר המשנה ביחודו של הקדוש ברוך הוא, ואמרו שחייב אדם לקרוא קריאת שמע, לייחד שמו של הקדוש ברוך הוא ולקבל עליו מלכות שמים ועול תורה והמצוות ערב ובוקר שנאמר 'בשכבך ובקומך'[3].

והרמב"ם[4] **כתב**: התחיל במסכת ברכות, והטעם שהצריכהו להתחיל בה, שהרופא הבקי כשירצה לשמור בריאות הבריא על תכונתה שהיא עומדת עליו, יקדים תיקון המזון בתחילת רפואותיו. ועל כן ראה החכם הזה להתחיל בברכות, שכל מי שאוכל אין לו רשות לאכול עד שיברך, וראה לסדר בתחילת דבריו ברכות כדי לתקן המזון תיקון שיש לו ענין כו', ולפיכך דיבר על כלל הברכות שאדם חייב בהם, על המזונות ועל המצוות. ואין לך מצוה שאדם חייב בה בכל יום אלא קריאת שמע בלבד, ואין נכון לדבר בברכות קריאת שמע קודם שידבר על קריאת שמע עצמה, לפיכך התחיל מאימתי קורין את שמע[5].

ראש דברך - אמת

מאימתי. כתב בחידושי הרי"ם, שהטעם שהתחיל רבי הקדוש את המשניות בתיבת 'מאימתי', הוא משום שרצה לרמוז רמז בדבר, שדברי הקדוש ברוך הוא לעמו בעשרת הדברות מתחילין באות א', - אנכי, ואף המשניות כהמשך להם מתחילין באות מ' - מאימתי, והש"ס כהמשך להם מתחיל באות ת' - תנא היכא קאי, והם אותיות 'אמת' הרומזין על אמיתות התורה. ועל זה נאמר[6] ראש דברך - אמת.

'קורין' לשון רבים

מאימתי קורין וכו'. כתב הגר"א[7], שהטעם שנקט התנא 'קורי'ן בלשון רבים ולגבי ברכות שנה[8] לשון יחיד 'מברך', הוא משום שבברכה יכול אחד להוציא את הרבים, אבל בקריאת שמע מחוייב כל אחד לקראה[9].

המשנה קאי על ב' פרשיות ראשונות

את שמע. כתב השאגת אריה[10], שמה ששנה התנא 'קורין את שמע' היינו שתי פרשיות הראשונות, שמע, והיה אם שמוע, שנלמדו מהפסוק 'ובשכבך ובקומך'. אבל פרשה שלישית שבקריאת שמע, שקוראין אותה מפני שצריכין להזכיר יציאת מצרים אף בלילות, לכולי עלמא זמנה כל הלילה, מפני שלגבי זכירת יציאת מצרים עיקר הקובע הוא 'יום ולילה' ולא 'שכיבה וקימה'.

שייכות קריאת שמע לזמן טהרת הכהנים דוקא

משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן. לכאורה צריך ביאור מדוע נתלה זמן קריאת שמע בטהרת הכהנים באכילתן בתרומה. **וביאר הגר"א**[11] את שייכות זמן קריאת שמע של ערבית לזמן טהרת הכהנים[12], לפי שהמקום היחידי בו פירשה התורה זמן צאת הכוכבים[13] הוא בטהרת כהן לאכילת תרומה, ולכן נקט התנא את זמן טהרת הכהנים כתחילת זמן קריאת שמע של ערבית[14]. **והאגלי טל**[15] הביא לבאר בזה בשם אביו[16], שענין הערב שמש שהצריכה התורה, הוא שאף אחר שטבל האדם עדיין לא נגמרה טהרתו, מאחר שהיה טמא באותו יום נשאר בו רושם טומאה כל אותו היום. כן הדבר לעומתו בקדושה, כשמקבל עליו עול מלכות שמים בשחרית, אף שאחר כך אין מחשבתו בכך, אך נשאר רושם קבלת עול מלכות שמים כל היום, וכשמסתלק בערב רושם זה, מתחדש חיוב קריאת שמע[17].

וכי מותר לאכול תרומה כשהגיע זמן קריאת שמע

הקשו האחרונים, כיצד נכנסים הכהנים לאכול בתרומתן קודם קריאת שמע של ערבית, הלא שנינו בברייתא לקמן[18] שאסרו חכמים לאכול קודם קריאת שמע[19].

ובמהרש"א ביאר, שמה ששנינו משעה שנכנסין לאכול, היינו רק שהותר להם לאכול מצד אכילת תרומה מאותה שעה, אבל וודאי צריכין לקרוא את שמע קודם האכילה. **אך הצל"ח כתב לחדש**, שאכילת מצוה כתרומה הותרה אף קודם קריאת שמע[20]. **ועוד כתב הצל"ח**, שהכוונה שמותרים בטעימה בעלמא המותרת גם קודם קריאת שמע. ועוד ביאר, שמדובר באופן שהתחילו בסעודתן מבעוד יום, אלא שאין אוכלין את התרומה עד שעת צאת הכוכבים[21].

ביאור הלשון 'בתרומתן'

לאכול בתרומתן. העיר הגר"א[22], שהטעם שנקט התנא 'בתרומתן' ולא 'בתרומה', הוא משום שהמדובר באכילת תרומה שבגבולין שהיא ממון הכהנים, ולאפוקי תרומת לחמי תודה שמשולחן גבוה זכו אותה, והם אינן נאכלין עד שיביאו כפרתן. **אך הקשה הרש"ש**, שהרי מבואר במסכת נדרים[23] שתרומת לחמי תודה תרומתו היא. **ולכך כתב**, שהטעם שנקט התנא לשון 'תרומתן' הוא משום שבא לאפוקי תרומות ומעשרות של דמאי, שהם נאכלות גם בין השמשות מספק, כיון שאינם אלא מדרבנן, ולכך הקלו בהן[24].

הטעם שנקראו חלקי הלילה 'משמרות'

עד סוף האשמורה הראשונה. פירש רש"י[25] **בטעם הדבר** שנקראו חלקי הלילה בשם 'משמרות'[26], משום שהם כנגד משמרות עבודת המלאכים ושיר שלהם. ולדבריו שייכות שֵׁם 'אשמורה' הוא על שם שכל מינוי שממונים עליו לעשותו קרוי משמרת[27]. **ובחזקוני**[28] **כתב**, שלפי שהמלאכים מצפים 'ומשמרים'[29] מתי יגיע זמנם לומר שירה, נקראו חלקי הלילה 'משמרות'. **ובתפארת ישראל ביאר**[30] שחלקי הלילה קרויים משמרות משום שבאותן שעות יש שמירה יתירה והשגחה מיוחדת שולטת אז[31].

ברכות ק"ש כשקורין מבעוד יום

הקשה רש"י[32], אם זמן קריאת שמע של ערבית הוא משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן, אם כן מדוע קורין אותה בבית הכנסת קודם זמן זה. **וכתב** שהטעם הוא שתקנו את קריאתה כדי לעמוד בתפילה מתוך דברי תורה. אך באמת חובה עלינו לקרותה משתחשך. **וכתב רבינו יונה**, שגם בבית הכנסת היו מברכין ברכות שמע, כיוון שמאחר ששקעה החמה יכול לומר 'גולל אור מפני חושך', כיוון שברכות קריאת שמע אינם כשאר ברכות המצוות שאין מברכן אלא בשעה שיוצא ידי חובת המצווה. **והרשב"א**[33] **ביאר הטעם**, כיוון שעיקר התקנה היתה לומר את הברכה בפני עצמן, אלא שתקנו לאמרן קודם קריאת שמע ולאחריה, וכיוון שכן אם כבר קרא קריאת שמע בלא ברכותיה, חוזר ואומר הברכות בפני עצמן, ולכך גם יכול לברכן קודם שמן קריאת שמע[34].

הזכרת יציאת מצרים מבעוד יום

כתב רש"י[35], שיכול לצאת ידי חובת קריאת שמע בקריאת פרשה ראשונה שאדם קורא על מיטתו יצא. **וכתב רבינו יונה**, שאת מצוות זכירת יציאת מצרים יוצא במה שהזכיר בבית הכנסת בתפילתו. ואף על פי שהזכירה היתה מבעוד יום יצא ידי חובתו בכך, מפני שהזכרת יציאת מצרים בלילה דרשוה[36] מהריבוי מ'כל' ימי חייך, ושם לא נזכר 'לילה' בפירוש. ולכן אין לחוש אם אין אנו אומרין אותה בלילה ממש, כיון שיש קצת שם לילה כבר בזמן זה שהרי הוא זמן תפילת ערבית. **והרא"ה ביאר**, שמפני שהזכרת לילה אינה אלא מדרבנן[37] הקילו בה. **אמנם הפני יהושע נקט**, שמלבד פרשה ראשונה הנצרכת לצאת ידי חובת קריאת שמע, חייב לחזור ולקרוא פרשת ויאמר משחשיכה כדי להזכיר יציאת מצרים בלילה[38].

1. א, א מדפי הרי"ף אות א בשם ריא"ז. 2. תהלים קיא, י. 3. וכעין זה כתב המאירי בפתיחתו, וראה שם טעמים נוספים להתחלת הש"ס במסכת זו. 4. בהקדמתו לפירוש המשנה. 5. וראה עוד בצל"ח שהעיר שעדיין יש לדקדק, מדוע לא התחיל התנא במצוות תפלה שהיא שלש פעמים בכל יום ועיקרה היא הברכות שמנה עשר ברכות. ויישב, שכיוון שקריאת שמע היא קודם התפלה, לכן הקדימה התנא. אמנם כתב שזה ייתכן לדעת רבי יוחנן שאמר שגם בתפילת ערבית צריך לסמוך גאולה לתפלה, אבל לדעת רבי יהושע בן לוי (לקמן ד, ב) שסבר שתפלות באמצע תקנום, ואם כן בערבית אדרבה היא קודמת לקריאת שמע, ואם כן מדוע לא הקדים התנא לבאר דיני תפילה. ויישב שכיון שמצות קריאת שמע היא מדאורייתא ותפלה היא מדרבנן, לכך התחיל במצוה של תורה. אך הקשה לדעת רב יהודה (לקמן כא, א) שגם מצוות קריאת שמע היא מדרבנן מדוע הקדימה התנא למצוות תפילה. וביאר שרב יהודה סבר כרבי יוחנן שגם בתפילת ערבית צריך לסמוך גאולה לתפלה. ועוד ביאר, שרבינו הקדוש רצה לעשות נחת רוח למשה רבינו, והתחיל תורה שבעל פה במשנת רבי אליעזר. שהרי הובא במדרש (ספרי חקת קכג, והובא גם בילקוט שמעוני חקת רמז תשנט) שמשה רבינו בשעה שעלה למרום שמע שהקדוש ברוך הוא אמר, אליעזר בני אומר פרה בת שתים, והתפלל משה רבינו יהי רצון שיצא זה מחלצי, ואמר לו הקדוש ברוך הוא, חייך שיצא זה מחלציך. ולזה נתכוון רבינו הקדוש בהתחילו תורה שבעל פה במשנת רבי אליעזר שיצא מירצאי חלציו של משה רבינו. אך כתב, שלהלשון המבוארת לקמן ג, א ואי בעית אימא רישא לאו רבי אליעזר נסתר תירוץ זה. ועוד הקשה, שלפי תירוץ זה נסתרת קושיית הגמרא שהקשתה ליתני דשחרית ברישא. אך כתב שאפשר לבאר את כוונת הקושיא שגם שם היה יכול להתחיל בדברי רבי אליעזר מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת לכרתי דברי רבי אליעזר, וחכמים אומרים בין תכלת ללבן. וראה שם עוד בפתיחה מה שהרחיב בזה. 6. תהלים קיט, קס. 7. בשנות אליהו כאן, וכן בחידושים שבספר אמרי נועם. 8. לקמן יא, א. 9. וכן מבואר בדברי הריטב"א במסכת מגילה (ב, א) שבקריאת שמע כל אחד חייב לקרוא ולשנן בפיו, ואין אחר יכול להוציאו ידי חובתו. וכן פסק המגן אברהם (או"ח סא, כו) בשם מהר"ם אלשקר בשם רב האי גאון והרשב"א. וכתב שמטעם זה יש נוהגין לקרות קריאת שמע בלחש כדי שלא יבוא אחד לסמוך על קריאת חברו. וביאר מהר"ם אלשקר המקור לזה, שכיון שנאמר ודברת בם מבואר שהמצווה היא בדיבור ולא בשמיעה. וכן מבואר בש"ת הרדב"ז (ג, תמז) ושם כתב המקור ממה שנאמר ושננתם, שמבואר שכל אחד צריך לשנן בפי עצמו. אמנם ראה במשנה ברורה (סא, מ) שכתב, שרוב האחרונים סוברים להלכה שגם בקריאת שמע יוצאין על ידי שומע כעונה. וכן הביא המגן אברהם שם בשם הרא"ם, וכן מבואר בדברי השאגת אריה סימן ו, ובפרי חדש או"ח סב, א. וראה בהגהות מראה כהן כאן שגם הגר"א לא כתב שאי אפשר להוציא את האחרים ידי חובתן בקריאת שמע אלא דווקא כשקורא קריאת שמע בעל פה, כיון שכתב רבינו יונה (הובאו דבריו בטור או"ח מט) ש'דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם על פה' היינו לעניין להוציא את הרבים ידי חובתם, אבל אם קורא מתוך הכתב יכול להוציא את הרבים ידי חובתם אף בקריאת שמע. אכן שלפי זה אין יישוב כל כך מדוע נקט התנא דווקא באופן זה שקרא בעל פה. 10. סימן ח-ט. 11. שנות אליהו כאן. 12. ואף על פי שנתבאר בגמרא שהשמיענו התנא שכפרה לא מעכבא, מכל מקום וודאי יש בזה גם חידוש לעניין קריאת שמע שהיא עיקר משנתינו כאן. 13. 'ובא השמש וטהר' ויקרא כב, ז, בשונה משאר מצוות שנאמר בהם 'יום' או 'לילה'. 14. והפני יהושע כתב, שכיון שזמן קריאת שמע שייך לתפילת ערבית, ובתפילת ערבית נאמר 'וילן שם כי בא השמש' (בראשית כח, יא), שהוא כעין הלשון הנאמר בתרומה 'ובא השמש וטהר', לכן תלה התנא זה בזה. ראה מה שהרחיב שם. 15. בהקדמתו לספרו. 16. להגאון רבי זאב נחום אב"ד ביאלה, בעמח"ס 'אגודת אזוב'. 17. וראה שם שהוסיף שכן מרומז בדברי האר"י בפרי עץ חיים שער מנחה, א. 18. ד, ב. 19. וראה בסמוך ב, ב שנתנו בברייתא שיעור משעה שהעני נכנס לאכול את פתו במלח. והקשו שם התוספות כעין זה: תימה, עני גופיה מתי יתפלל כו', דכיון שבא זמן קריאת שמע אסור להתחיל בסעודה עד שיתפלל ברישא, כדתניא לקמן (ד, ב) וקורא קריאת שמע ומתפלל ואוכל פתו ומברך וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה. ראה מה שתירצו. 20. וראה בשפת אמת שהקשה מה החילוק מסעודת שבת ויום טוב שהם אכילת מצוה ומכל מקום אסור לאוכלם קודם קריאת שמע, וכמו שכתב הבית יוסף או"ח רסז ובמגן אברהם שם, ב. וראה בחידושי הרי"מ שכתב, שאכילת תרומה הרי היא כעבודה אף בזמן הזה, וכמבואר בפסחים עב, ב: אמר לו הרי הוא אומר 'עבודת מתנה אתן את כהונתכם והזר הקרב יומת', עשו אכילת תרומה בגבולין כעבודת בית המקדש, ולכן מותר לאכול תרומה קודם קריאת שמע. ולפי זה מיושב שאין זה דומה לסעודת שבת ויום טוב ששם אכן מצוה היא אך אינה חשובה עבודה. 21. וראה גם בגנזי יוסף. וראה לקמן ד, ב מה שיובא בענין טעימה בעלמא קודם קריאת שמע. 22. בשנות אליהו. 23. יב, ב בתירוץ הראשון שם. 24. ועוד כתב בדרך זו, שהרי פסק הטור (יו"ד שלא) שמוכר תרומה זו לכהן. ואם כן אינה חשובה 'תרומת' כיון שצריכין ללוקחה בדמים. וראה גם במצפה איתן (לקמן ג, א על דברי התוספות ד"ה קשיא דר"א) שכתב שלמאן דאמר תרומה בזמן הזה דרבנן הרי היא נאכלת בבין השמשות. ואף על פי ששם דבריו אינן, שהרי כתבו התוספות (בלפירוש הראשון של ר"י ביבמות פב, ב בתוספות ד"ה ירושה) שסבר רבי יוחנן שתרומה אף בזמן בית שני דרבנן, ואף על פיכ כן הקשתה הגמרא בשבת (לה, א) על המבואר שם שנפסק כרבי יוסי לענין תרומה, אילימא לטבילה ספיקא היא וכו' ואין לאוכלה עד סוף בין השמשות דרבי יוסי. אך לענין דמאי יש להקל יותר כיון שרוב עמי הארץ מעשרין, וכמו שמותרת תרומת מעשר שלו (אפילו אם נטמאה) לעניים לדעת הרמב"ן (המובאה בדברי הר"ן בסוכה פרק לולב הגזול במשנת אתרוג הגזול). וכמו שמעשר שני שלו נאכל לאונן ושארי קולות המבוארות במסכת דמאי פרק ראשון.וראה בתוספות יום טוב שלשון 'תרומתן' היינו שמוכנת לפניהם ואין חסר כלום כי אם אכילה. וכן נקטה הברייתא בגמרא 'משעה שבני אדם נכנסין לאכול פתן בערב שבת'. ועוד כתב, שנקט התנא את לשון הפסוק (ויקרא כב, ז) 'כי לחמו הוא'. 25. שם ד"ה אי קסבר. 26. וכן בגמרא לקמן ג, א. 27. ראה רש"י במדבר ג, ז: כל מינוי שהאדם ממונה עליו ומוטל עליו לעשותו קרוי משמרת בכל המקרא ובלשון משנה, כמו שאמרו בבגתן ותרש (מגילה יג, ב) והלא אין משמרתי ומשמרתך שוה, וכן 'משמרות' כהונה ולויה. . 28. שמות יד, כד. 29. לשון המתנה, כמו 'יואביו שמר את הדבר' בראשית לז, יא. 30. במשנה כאן. וראה שם שביאר עוד טעם בזה, שלכל זמן יש בריות הממתינות לעת בואה, ועל ידי זה יהיה סימן. 31. ונפקא מינה לאפושי ברחמים. וראה עוד שופטים ז, יט ובמפרשים שם. 32. ד"ה עד סוף. 33. בשו"ת א, מז. 34. וראה עוד בשאגת אריה סימן ג. וכתב המגן אברהם (או"ח נח, ז) שמטעם זה יכול לקרות ברכות קריאת שמע גם אחר זמן קריאת שמע, כיוון שעיקר תיקונם לא היה עם קריאת שמע אלא בפני עצמם. וכן הביא המשנה ברורה נח, כה בשם הרשב"א. וראה בזה בביאור הגר"א או"ח סז. 35. שם. 36. להלן יב, ב. 37. וקרא אסמכתא בעלמא הוא. 38. וכן מבואר בדברי השאגת אריה סימן ט.